

БОСА РОСИЋ

**ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ОПАНЧАРСКОГ ЗАНАТА НА ПРИМЕРУ
ЗЛАТИБОРСКОГ СЕЛА РОЖАНСТВА**

БОСА РОСИЋ
УУ 31000 Ужице
Народни музеј

UDK 672.7 (497.11)

Поред тога што, као и одећа, обућа штити човека од хладноће, она га штити и од повреда које изазивају камење и трње, али, и од уједа разних инсеката и змија.

У студији др Јована Ердељановића „Нидерлеово дело о Старим Словенима“ јасно се види да је реч обув (са меким знаком на крају) општесловенски назив за обућу, од које је и изведена српска реч опанак. Опанак Нидерле сматра општесловенском обућом, која се код неких Словена задржала и до данас. Поред опанака, који су били од коже, стари Словени су носили још две врсте кожне обуће. Једне су се звале „древље“ и подсећале су на данашње ципеле, а за друге ово каже Ердељановић у поменутој студији: „Зна се да су Словени бар на крају многобожачког доба носили чизме, целе од коже. И за њих су познати стари словенски изрази „сапог“ и „шкор-

ње“.¹ Поред ове кожне обуће, Словени су носили и обућу плетену од лике, која се на српском звала „лапат“.

Из средњег века, поред ликовних, које налазимо у манастирима, има много више података за властелинску, него за народну обућу, представљену на пастирима, па Јиричек, у своме делу „Историја Срба“, каже: „Зими су се носиле крзном постављене рукавице, а на ногама кожне шкорње или високе вунене чарапе од козје длаке (клашње). Као и данас, сељаци и пастири носили су на ногама опанке (опинзе), тј. комад свињске или кравље коже, причвршћене за ногу ременима.“²

О томе да су опанци ношени и у средњем веку речито говори и легенда, која је, до данас, сачувана у пароду. Наиме, зна се да је Свети Сава опанчарска слава, а опанчари тврде да је он измислио опанке, да је први пар сам израдио, па га зато опанчари и славе. Из времена када су Турци владали Србијом нема јасних доказа шта су обували српски сељаци, али да је кожа прерађивана — тврди и Евлија Челебија, који је, приликом свог боравка у Ужицу давне 1664. године, записао следећи податак: „Сахтијан жуте, тамнозелене и зелене боје раван је ономе у граду Битлису. Њихови књиговесци праве дивне повезе за књиге, који очаравају...“³ Ако знамо да је сахтијан најфинија кожа, јасно је да су књиге биле у кожном повезу и да је кожа имала ширу примену.

Или да наведемо пример Преображењске цркве у Сент-Андреји у Мађарској, коју је 1740. године подигао српски табачки еснаф, због чега се ова богомоља најчешће и зове Табачка црква. Значи, педесет година након Велике сеобе српски табачки еснаф је био толико економски снажан да је сам подигао једну од најлепших православних цркава у Мађарској. У тој цркви је први пут постављен „високи иконостас“, који су радили веома угледни и, наравно, веома скупи руски мајстори.⁴ Тај табачки еснаф мора да је егзистирао у Србији, пре доласка Срба у Мађарску. Ово, на извештајачки начин, потврђује и Сретен Вукосављевић када, на једном месту, у свом делу „Историја сељачког друштва“, каже: „Наши иселјеници нису дошли у Војводину као голи бегунци, него као организован народ, са својим старешинама, војним, грађанским и духовним, са диференцираним сталезима: грађанством, сељаштвом, свештенством. Због тога су и могли ти наши насељеници одмах по доласку освојити тржиште до иза Будима, држати у њему велики део радова и учити трговци и занатима Мађаре и Влахе.“⁵ Знатно већи број података о народној обући имамо из XIX века од наших и од мно-

гобројних страних путописаца, који су пролазили кроз Србију тога времена. Сви се они слажу у једном: опанак је обућа коју су Срби XIX века носили, не само по селима, већ и по градовима. Наравно, било је чизама и ципела, али много мање него опанака.

У првим деценијама XIX века опанци су грађени од нештављене коже и звали су се „дрешњаци“. За израду овако простих опанака и пису били потребни прави мајстори већ: „Израда опанака био је посао једног члана сваког домаћинства.“⁶ Опанке у то време најчешће су градиле жене: „Прављење опанака за њих је био посао исте врсте као и плетење чарапа.“⁷ И Милићевић, присећајући се свога детињства, описује, на једном месту, како је он сам себи градио опанке.⁸ То нарочито лепо описује опанчар Младен Перић у свом необјављеном рукопису „Опанци и опанчари Западне Србије“: „Раније па све до друге половине XIX века опанке у Западној Србији правили су сами сељаци од пресне коже од куда су и добили име „дрешњаци“. Они воде порекло од обуће примитивног човека. Израда „дрешњака“ је једноставна. Њоме су се бавиле, а и данас, тамо где се носе, искључиво жене“.⁹ Али, дрешњаци су били слаба и краткотрајна обућа, која је, уз то, била и нездрава, јер су се преко ње, могле добити разне заразне болести од којих је боловала стока, као што су црни пришт, шап, итд. Преласком на градњу опанака од штављене коже, који не само да су били дуготрајнији, већ здравији и лепши, указала се потреба за занатлијама који су били вични штављеној кожи. То се више није могло радити у оквиру кућне задруге. Тај процес преласка са „дрешњака“ на ћоновске опанке, што се тиче села, био је веома дуготрајан. Имао је и прелазну фазу са тзв. „дрвеним“ опанцима, који су грађени од полуштављене коже, а њих су, као и „дрешњаке“, градили сами сељаци. Економска беда српског сељака није му дозвољавала да прихвати квалитетнију и бољу обућу. То јадно економско стање најлепше илуструје Никола Вучо у своме делу „Распадање еснафа у Србији“: „На скућеном простору уоквиреном заосталом натуралном привредом, пригњечен све већим тешкоћама насталим новим друштвеним и економским односима сиромашни сељак је неуморно радио да би опстао. Радио је своју малу парцелу земљишта, пазио је па своју оскудну стоку, обављао је занате тесно везане за пољопривредне послове. Самоуко је радио своје брвнаре, вршио је оправке око плуга, воденице или кола, својим примитивним алатима израђивао је многе предмете потребне у његовом свакодневном скромном животу. У неразорелим кућним задругама били су заступљени најважнији за-

нати потребни за пољопривредни живот чланова заједнице“.¹⁰ У тим тешким економским временима долази до оштрих супротности између села и града. Градске занатлије преко својих еснафа прогониле су сеоске, а често им је у томе и држава помагала. Тој борби против сеоских занатлија се, према речима Јерине Шобић, „1887. г. придружио и Санитетски савет Србије истичући штетност ношења овог опанка (прешњака) и дат је званични рок да се за три месеца распродају све искројене коже за ову обућу“.¹¹ Упркос томе, у неким нашим крајевима „прешњаци“ су се задржали све до иза Другог светског рата.

Опанчарски занат је изникао самоучки и, према претпоставкама Миливоја Савића у делу „Наша индустрија и занати“ и Миладина Перића у већ поменутом необјављеном рукопису, прво се појавио у Ужицу. Ево како то износи М. Перић: „Извесно је да је опанчарски занат никао у Ужицу, да су га Ужичани пренели даље у све крајеве Србије. . .“¹²

Сеоско становништво златиборског краја је у првој половини XX века свакодневно за време лета ишло босо, а зими је носило или прешњаке или црвењаке, израђене код самоуких сеоских мајстора, који су то радили кришом од државе, а нарочито од градских занатлија. За празничне дане Златиборци су куповали тзв. „сарачке“ опанке код градских опанчара. Међутим, како износи Никола Вучо, „Село је, као што смо видели, привлачило сиромашне варошке мајсторе које је варошка конкуренција сатирала. Они су напуштали повремено своја пребивалишта, одлазили су у околна села и обављали занат под повољнијим условима“.¹³

Тако се 1936. године у златиборском селу Рожанству, које се налази на старом санџачком путу на удаљености 20 км од Ужица нашао и опанчарски мајстор Милун Поповић из драгачевског села Марковице. Он је рођен у једном засеку села Марковице у Драгачеву. После основне школе уписао се у гимназију, па му „није ишло најбоље“, па је после треће године, вероватно незавршене, прешао на занат код Божа Јовановића званог Јеверица, који је имао опанчарску радњу. Ту је био годину дана, углавном је продавао опанке у радњи, па то напусти и пређе код Бојана Бојановића, такође опанчара. Код њега је био две године, после чега је полагао мајсторски испит и добио звање мајстора. Као мајстор је неко време радио код Милуна Митровића, па, кад је стекао мањи капитал, он се негде 1931. врати у своје село Марковицу, закупи локал и отвори само-

сталну опанчарску радњу. Дозволу за ову радњу је добио из Гуче, уредно је плаћао порез и био је члан или занатског удружења или задруге (казивач се тога не сећа). У овој радњи је радио три до четири године и за то време само је једном купио готов њон, али му се тај посао није исплатио, јер је њон био веома скуп. Иначе, сам је куповао и штавио кожу од које је градио опанке.

У то време у чачанском крају кожа је била веома скупа, а Милунов таст се бавио трговином по златиборским селима, где је видео да су коже знатно јефтиније него у Чачку, а опанчара уопште нема, па је предложио своме зету да се пресели на Златибор. Милун Поповић је тај предлог прихватио и 1936. године доселио се у Рожанство, закупио од Васа Мићића, кафеџије, ковача и трговца, једну дрвену зградицу (3x4 м²), а стару Васову кућу мало подаље узео је за стап. У дворишту куће, где је сместио породицу, организовао је радионицу и почео да ради.

Мајстор Милун Поповић је кожу набављао од сељака по веома ниским ценама. За исту цену по којој је у Чачку продавао јарећу кожу, на Златибору је могао да купи читаво јаре, тако да би му у том случају јаре остало цабе. Понекад је и сам куповао волове, коње, краве и месо продавао, а кожу прерађивао.

НАЧИН ШТАВЉЕЊА КОЖА

Као што смо већ напред рекли штављење кожа није био ни лак ни једноставан посао. Углавном се одвијао у две фазе:

Љужење

Сваки мајстор који се бави штављањем коже мора да има и просторије и алат за то. У дворишту се налази „серија“, уствари каса или аранија веће запремине, укопана у земљу. У „серију“ се сипа већа количина живог креча и пепела од дрвета у истој сразмери. Затим се сипа вода, па том приликом долази до гашење креча и постиже се кључање те смесе. Све се меша дрвеним „грњалом“ или неком старом мотиком. Кад се температура воде смањи и смеша добро измења, онда се у „серију“ потапа кожа помоћу „чакљи“, набира се као хармоника, прибија уз зид да остави простор за следећу. Кад се све коже сложе, онда се „серија“ поклопи и на поклопац се наваља камења — да пси не би сспију отворили и оне коже

развукли тражећи храну. Ове коже се сваки дан ваде из „сепије“, чорба се меша, па се коже враћају на исти начин. То се ради по пет-шест дана, а ако су коже дебље (воловске или коњске), онда овај процес траје и дуже (10—15 дана). Коже се луже да би се са њих лакше скинуле длаке и месина. Скидање ове нечистоће врши се на тзв. „кревету“ (то су пораване даске испред сепије), а наш мајстор Милун Поповић је то радио преко веће „козе“ за стругање дрва. Нечистоћа се скида старом косом, скинутом са косишта, чији су крајеви увијени крпом да се радник не озледи. После скидања месине и длака, коже су ношене у реку Приштавицу, која је у близини, и остајале у води по цео дан. Скидање месине се зове „лешење“.

Чињење-штављење

Као материјал за процес штављења неопходна је велика количина шишарке од храста лужњака, која се могла откупити од сељака, углавном чобана. У шишарци има доста танина, који су неопходни за штављење. У недостатку шишарке, додавани су руј, брестова или брезова кора, лишће и гранчице, Шишарка од храста била је најбоља. Шишарка се прво самеле на воденици поточари, крупно, као јарма. Мајстору Милуну Поповићу шишарку је увек млеко Пане Стопић, који је имао воденицу на речици Приштавици. Наплаћивао му је исто као за самлевено брашно — пет одсто од самлевене количине. Затим је млевена шишарка сипана у дрвено повеће полубуре, са кога је целом дужином повађено четири до пет дуга (дуге су дашчице од којих је буре састављено) и преливана врелом водом. Кад се шишарка откисели, она пусти мрку боју, што је знак да се коже могу потапати у ту воду. Као и у „сепији“, и у бурету су коже слагане као хармопика, при чему се табају ногама. С тога су објекти у којима је ово некада рађено а који су увек били поред река — и називани табане. Овде је врло битно да свака кожа буде добро потопљена. Лети су сваки други дан коже гажењем протањане кроз буре, а она обојена вода је цеђена и поново подгревана. У зиму је то рађено сваки дан. Ово је обично чињено 15—20 дана, а често и дуже. Да су коже готове — „учињене“ или уштављене, зна се по томе што тада у бурету почињу да избијају мехурићи, за што се каже: „Коже су кренуле“. Или се мање парче коже засече, па, ако је свуда иста боја, онда је

штављење готово. Кад су коже уштављене, онда се осуше у хладу, па се оставе да употребс. Најчешће се, иначе, тако повлажне кроје, спајају у парове, што се зове „чифт“, и чекају шивење опанака.

ИЗРАДА ОПАНАКА

Алати потребни за израду опанака су: пож, кашика, шило, бода, клешта, фаркиш, масат и тоцило. У радионици се, поред опанчарског стола, на коме је стајао сав алат, налазио и шавољ, у коме су у води кишелене кожа и опута, али и тестија са водом, која је служила и зато да се приликом шивења опанака из уста прскају тврћи делови коже. Не изостају столице (троношке) и пећ бубњара.

Газда или неко од старијих мајстора је кројио опанке, обично количину потребну за неколико дана рада.

У Рожанству су опанци грађени на калуп и звали су се разним именима. Генерално име им је било „сарачки“ опанци, а звали су се и „шиљкани“, или, према врстама, „затворени“ (најфинији и најскупљи), „ретки“, „асураци“ (простије израде), отворени, итд. Опанци су шивени опутом, која је сечена од уштављене јареће или јагњеће коже, а далеко је најтврђа од псеће коже. Горњи део опанака, пошто се споји тзв. „карлица“, који иде преко риса ноге, затвара се преметањем и преплетањем опуте. Што је више набода, то су опанци лепши. У лепше су спадали они који су имали од 40 до 85 набода. Завршетак опанка се звао „вртчаница“ или „нос“. Сарачки опанци су уз ногу причвршћивани каишима, купљеним код мајстора сарача; често су били лаковани и на крају су имали металну закачку „лијавицу“, која је качена за чарапу. У сарачке опанке су стављани вунени обојци (изрезана сукнена парчад према величини опанка), а у зиму су, поред чарапа и обојака, на прсте стављане и назувице. Детаљан опис израде сарачких опанака дао је опанчарски мајстор — рачије поменути Младен Перић у необјављеном рукопису (бр. 634, Историјски архив, Ужице).

Већ смо поменули да је Милун Поповић приликом свог досељења у Рожанство изнајмио и радњу и стан. Убрзо по доласку указала се потреба за више радне снаге, па је он из Чачка довео два права мајстора, које је плаћао по парчету. Поред њих, довео је и млађег брата Младомира и жениног брата Станка. Њих двојица су учили занат, па им је касније давао месечну плату. Увек је имао по три-четири сељачка дечкића као шегрте. Сви запослени су се

хранили код мајстора, а они који су из далека — код њега су и и становали. Радно време је било изјутра од шест до 19—20 сати, а када је требало, радило се и читаву ноћ. Недељом и великим верским празницима се није радило; тада се ишло по вашарима или су „Чачани“ излазили на Криву брезу, на Златибору, где су мештани имали колибе. Радња у којој су опанци продавани морала је да буде отворена сваког дана, нарочито празником пошто су сељаци тада били докони, па су ишли у куповину. Увек је за радњу одређиван „дежурни“, који би, ако шта устреба муштерији, могао на лицу места и урадити (поставити опанке, скратити кајише, итд).

У зиму је израђивана највећа количина опанака, а прва већа продаја је почињала у пролеће, пред Ускрс, јер су тада и почињали први вашари. Пред сваки верски празник који је имао и вашар продаја је повећавана. Опанци су до продаје стајали на калупима, сложени у рафовима радње или повешани за плафон. Са калупа су скидани тек приликом продаје. Ова опанчарска радионица из Рожанства снабдевала је опанцима велики број људи из златиборских села: Рожанства, Алиног Потока, Рудина, Сирогојна, Трнаве, Желјина, Чичкове, Дренове, Горњег и Доњег Љубиша, Беле Реке, Гостиља и Јасенова.

Као што се види, посао је у Рожанству „цветао“, па је мајстор Милун Поповић убрзо саградио нову кућу, у којој је једна просторија била радња са фирмом „Модерна опанчарска радња Милуна Поповића — Чачанина“. Поред тога, купио је и два парчета земље, где је садио поврће и зоб. Саградио је и шталу и имао је две краве и неколико оваца.

У току Другог светског рата у Рожанству су израђивани сарачки опанци. По завршетку рата Поповић је „одрџен“ да ради и организује опанчарску радионицу у Земљорадничкој задрузи Никојевића, Семегњева и других златиборских села. Негде шездесетих година се запослио у Пожешко предузеће „Напредак“, које је правило сандале и „опанчиће“ (сарачке опанке без носева), где је и пензионисан. У то време се и одселио у Чачак, а у кући у Рожанству је оставио најстаријег сина.

Мајстор Милун Поповић, као и читава његова породица која је живела у Рожанству, понашао се и облачио као и остали сељаци, сем што је носио увек лепе нове сарачке опанке.

ЗАКЉУЧАК

Опанци, који су у XIX веку била једина обућа српског народа, стајаће народне војске, који су, како многи писци тврде у Првом светском рату били једина обућа нашој пострадалој војсци, у XX веку доживљавају свој процват и достижу највећи уметнички ниво израде. Али, одједном, половином века потиснути су од фабричке обуће и скоро потпуно нестају. Још се само могу видети на трубаџима кад се крене на такмичење у Гучу или на ногама понеке играчке фолклорне групе.

Опанчара такорећи и нема ако не рачунамо двојицу из Ужица и двојицу у Чачку који се сад баве крпљењем ципела, јер више не могу да набу бонова за понеки наручени пар опанака.

Од „Модерне опанчарске радње Милуна Поповића-Чачанина“ у златиборском селу Рожанству остали су: „сепија“, претворена у септичку јаму, радња, адаптирана у стамбену кућу, и потомци са надимком „Опутари“ (колико да не заборавимо одакле им име).*

НАПОМЕНЕ

1. Др Јован Ердељановић, „Нидерлеово дело о Старим Словенима“, Гласник Географског друштва, бр. 7—8, Београд 1932.
2. Константин Лиричек, „Историја Срба“, II, тср 244, Београд, 1978.
3. Евлија Челебија, „Путопис“, Сарајево, 1979, стр. 388.
4. Податке о Табачкој цркви у Сент Андреји добила сам од Зорана Јанчића, историчара уметности (Народни музеј Ужице).
5. Сретен Вукосављевић, „Историја сељачког друштва“, I, Београд, 1953, стр. 31.
6. Наталија Благојевић, каталог изложбе „Занати и занатски производи у Ужичком крају у XIX и половини XX века“, Т. Ужице, 1972, стр. 12.
7. Раде Познановић, „Развитак ужичке занатлијске чаршије после изласка Турака“, „Ужички зборник“, стр. 31.
8. Јован Б. Милићевић, „Живот Срба сељака“, Београд, 1984.
9. Младен М. Перић, рукопис „Опанци и опанчари Западне Србије“, Историјски архив Ужице, бр. 634.
10. Никола Вучо, „Распадање еснафа у Србији“, I стр. 344.
11. Јерина Шобић, „Опанци и опанчарски занат у Србији с освртом на музејске збирке“, Гласник Етнографског музеја, XVIII, Београд, 1955, стр. 33.
12. Миладин М. Перић, наведени рукопис.
13. Никола Вучо, „Распадање еснафа у Србији“, I, стр. 355.

* За податке које сам добила од Младомира Поповића, брата мајстор Милуна, Гојка Поповића, његовог сина, и Новака Мићића, бившег шефрта, дубоко и искрено сам им захвална.

CONTRIBUTION AUX RECHERCHES SUR LE MÉTIER DES FABRICANTS
D'OPANQUES SELON L'ÉCHANTILLON DU VILLAGE DE ROJANSTVO
DANS LE ZLATIBOR

L'opanque est considéré comme chaussure nationale des Serbes. Au XIXe siècle c'était la seule chaussure de la population serbe, portée indifféremment dans les villes et à la campagne. Il n'est donc pas étonnant que le métier des fabricants d'opanques fût rangé parmi les métiers urbains, bien qu'au XXe siècle ces chaussures fussent portées beaucoup plus souvent par les paysans que par les citadins. Dangereusement concurrencés et appauvris, ces artisans urbains quittaient souvent les villes pour les villages des environs. Le cuir, qui était le seul matériel servant à la fabrication de ces chaussures coûtait beaucoup moins cher à la campagne et c'était là une des raisons principales pour laquelle ces artisans abandonnaient les villes. C'est ainsi qu'en 1936 on vit s'établir dans le village de Rojanstvo, situé sur une pente du Zlatibor, à une vingtaine de kilomètres de la ville d'Oujitzé, Milan Popovitch, fabricant d'opanques, originaire de la région de Dragatchévo. Il y travailla avec beaucoup de succès jusqu'à la fin de la Seconde guerre mondiale. Au lendemain de la guerre il fut obligé de s'incorporer, en qualité d'instructeur, dans la coopérative agricole qui avait fondé un atelier pour la fabrication des opanques. Vers le milieu du XXe siècle furent « lancés » les opanques en caoutchouc industriellement fabriqués qui étaient moins commodes à porter, mais coûtaient considérablement moins cher que les opanques en cuir, produits par des burreliers; d'autre part, il y avait aussi des paysans qui se faisaient eux-mêmes des opanques en caoutchouc, en utilisant les pneus d'automobile usés. Ce fut là, paraît-il, la fin des opanques en cuir, faits par des burreliers. Actuellement les fabricants d'opanques sont très peu nombreux, la majorité s'étant recyclée, et ils n'en font plus que pour les joueurs de trompette ou pour les groupes de danses folkloriques.

BOSSA ROSITCH